

2-1630

A KÖNYVTÁROSKÉPZÉS FÜZETEI

Horváth Tibor

TÁJÉKOZTATÓ MUNKA

KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
1964

A KÖNYVTÁROSKÉPZÉS FÜZETEI

Horváth Tibor

TÁJÉKOZTATÓ MUNKA

OSZK
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
BUDAPEST
1964

Lektorálta
KÓHALMI BÉLA

HORVÁTH Tibor
Tájékoztató munka. [Közread. az] O[rszág-
gos] Sz[échenyi] Könyvtár] Könyvtártudo-
mányi és Módszertani Központ. Bp. 1964.
51 p. 20 cm.
/A könyvtárosképzés füzetei./
Soksz.

025.5(078)

024.5(078)

Kiadja a Könyvtá.tudományi és Módszertani Központ
F.k.: Barabási Rezső
1964.szept. 16.
Példányszám: 900 Terjedelem: 2,5 A5 iv
Készült a KMK házi sokszorosítójában (Bp.VII. Múzeum u.3)
Fm: Vermes Lászlóné

BEVEZETÉS

Korunk tudományos gondolkozásában egyre nagyobb teret szentelnek a „probléma” és a „kérdés” logikai, pszichológiai és tudományelméleti vizsgálatának. Érdekessé vált egy-egy tudományos kérdés megszületése, a probléma megfogalmazásának változása, fejlődése, és éppen a legizgalmasabb pontot, a kérdés felvetődésének mozzanatát igyekeznek megragadni. Így született meg a kérdés logikája, a pszichológia pedig ennek gondolkozásbeli mechanizmusát igyekszik kutatni.

E tudományos próbálkozások és a nem kevés eredmény segítségével a könyvtári ismeretek egyik fontos területe, a tájékoztató munka is szigorú elméleti alapokra helyezhető. Egészen más ugyan a helyzet egy szaktudományi kérdésnél és annak megoldásánál, mint a tájékoztató munkában szereplő referensz kérdés és megoldása területén, de a kérdésre vonatkozó általános logikai megállapítások és a megoldásban kimutatható eljárások érvényesek a tájékoztatásban is.

Berkov - később sokat citált - művében /1/ elemzi a bibliográfiai kutató munka elméletében kitapintható három

---

/1/

Berkov, Paul Naumovics: Bibliograficeszkaja evriaztika. Moszkva, Vsesesz. Knizsnaja Palata, 1960. Fordítása a KMK szakkönyvtárában található.

irányzatot, az intuitív, az empirikus és a logikai iskolát. Egyértelműen a legutóbbi, tehát a logikai alapokon nyugvó irányzatnak oldalára áll, s kimutatja, hogy marxista elmélet csak így építhető fel. Ehhez hozzá lehet tenni, hogy az egyáltalán járható út is ez. Az empirizmus képviselői, nem is beszélve az intuicionistákról, egy 19. századi, legjobb esetben századeleji könyvtári szemlélet alapján tülözhatják el egyoldalúan az elméleti alapokat nélkülöző személyes tapasztalat szerepét a tájékoztatásban. Kizárólag az egyéni tapasztalat ugyanis ma, amikor az információk tömege, áradata milliós nagyságrendekben mozog, ráadásra intenzív változásnak van kitéve, - Don Quijote tiszteletreméltó harci dárdája a szélmalomokkal szemben. Korszerű tájékoztatási elmélet napjaink forradalmi tudományának, az információelméletnek segítségével épülhet fel, felhasználva a logika és matematika néhány diszciplínájának eredményeit is. A tájékoztatásban elkerülhetetlen gépesítés követelménye ez, és nem az elmélet minden áron való erőltetéséből fakad.

E jegyzetben egy súlyos törés van. Modern elmélet kereteit kellett olyan tájékoztatási gyakorlathoz szabni, amely lényegét tekintve évtizedek óta változatlan, kisipari módszerekkel operál, amely a tájékoztatást végző egyén leleményességére és tapasztalatára építi sikerét, kudarcait pedig a modern eszközök hiányának, a következtetlenül kiépített apparátusnak és nem utolsósorban a bürokráciának köszönheti. Az elméletnek így csak körvonalait rajzolhattuk meg, a téma nem bontakozhatott ki teljes szélességében és mélységében. Tehát vázlat. Konceptióját pedig teljes egészében kísérletnek kell tekinteni. Számos résznél, így az irodalomkutatás és a bibliográfiák szerkesztésének szűkreszabott fejezetében a ma elterjedt módszereket ismertettük.

A tájékoztatásnak három fő kérdésköre van. Az első az információ-anyag és az azokat rögzítő dokumentumok természetével foglalkozik és az áttekintés kérdéseivel. A második a tárolás problémaköre. A harmadik a visszakeresés. Az első két kérdéskört nem ismertettük, ezért a jegyzet tartal-

mát nem fedi teljesen a címe.

Nem tárgyaltunk számos fontos részletkérdést sem, így a folyamatos tájékoztatás problematikáját, az un. "tanácsadást" /ez pl. a könyvtártan keretébe tartozik/ stb. E hiányosságokat magyarázza a jegyzet célja, az oktatás, a tantárgy szerkezete és tematikája, amelyhez igazodni kellett, s az oktatásnak nem felsőfoku szintje, ahol elsősorban előadásra kerül.

AZ ALAPELV

Tájékoztató munkáról lévén szó, e tevékenység lényegét referenzs kérdések megoldásában kell keresnünk. Minden referenzs kérdés tartalmaz információ elemet. A válasz megkeresése során szükségképpen ebből az adott információ eleméből indulhatunk ki. A megoldás feltételei és az alkalmazott megoldási módszerek tehát a kérdésben adott információ elemek függvényei.

Ezt a rendkívül kézenfekvő, egyszerű, egyben átfogó igazságot a következőképpen fogalmazhatjuk meg. Referenzs kérdések megoldásának szükséges feltétele, hogy a kérdés tartalmazzon valamilyen információt, vagy információ elemet. /1/

A továbbiakban ebből a tájékoztató munka alapelvének tekinthető tételből kiindulva kíséreljük meg a tájékoztatás elméletének és metodikájának problémakörét felvázolni.

/1/ Az információ fogalmát itt nem definiáljuk. Az információelméletben jelet értenek ezen, melynek jelentése van egy előre megállapított jelrendszerben. Mivel mi meghatározott ismeretanyaggal kerülünk szembe a tájékoztatás során, információn olyan ismeretet értünk, amely logikai ítélet alakjában kifejezhető. Információ elemnek ennek alkotórészeit mondjuk.

Az alapelvet szükséges feltételnek mondtuk. Ez azt jelenti, hogy a tétel fordítottja nem feltétlenül igaz, azaz információelemet tartalmazó kérdésről nem állíthatjuk, hogy biztosan meg is oldható. /A feltétel tehát nem elégséges./

Mielőtt alapelvünk részletezésébe bocsájtkoznánk, azt kell megvizsgálnunk, milyen kérdéseket tekinthetünk rendszeres kérdéseknek.

A REFERENZS KÉRDÉS

Fogalma

A szakirodalom egyértelmű meghatározást nem ismer. Az eddigi próbálkozásokban vagy minden fajta kérdést annak tekintenek, vagy a válaszadáshoz felhasznált eszközök segítségével adnak meghatározást. Eszerint referenzs kérdés az, amelyre a megoldást valamilyen dokumentumban találjuk meg. Az első meghatározás-típus túlságosan tág, a második a megoldás módját tartalmazza s. nem nyújt felvilágosítást a referenzs kérdés mibenlétéről.

A definiálás és logikai alapjainak tisztázása mindaddig nem volt lehetséges, amíg - legalábbis vázlataiban - meg nem született az interrogatív logika, a kérdés logikája. A hagyományos logikában ugyanis, ugyyszólván napjainkig a kérdés önálló logikai strukturáját nem tanulmányozták, nem tekintették önálló gondolatformának.

A logika figyelme ujarban a kérdésekre is ráirányul. Az első lépést talán Hans Reichenbach tette, aki a szimbolikus logika elemeiről írt könyvében a beszéd analízise során a kifejezés kérdő módját is elemzi, majd osztályozza a kérdéseket. Reichenbach alapján magyar filozófus, Ladányi Péter vázolta a kérdés logikáját. /1/

- /1/ Reichenbach, Hans: Elements of Symbolic Logic. 6. ed. New-York, Macmillan, 1960.
Ladányi Péter: A kérdőmondatok logikai analíziséhez.
/Egy interrogatív logika vázlata./ = Nyelvtudományi Köz. 1962. LXIV. köt. 187-207. p.

Kutatásaik alapján a kérdések felosztása három szempontból történhet:

szintaktikai /mondattani/
 szemantikai /jelentéstani/
 pragmatikai /gyakorlati/ szempontból.

A referenzs kérdések elhatárolása a többi kérdéstípustól a pragmatikai osztályozás alapján lehetséges, ezért csupán ezt ismertetjük.

A pragmatikai osztályozás azokból az alaphelyzetekből indul ki, amelyek kérdező és kérdezett között formálisan fennállhatnak a kérdésre adandó választ illetően. Ezek az ún. pragmatikus szituációk a következők lehetnek.

		Kérdező	Kérdezett
A megoldást	1.	ismeri	ismeri
	2.	ismeri	nem ismeri
	3.	nem ismeri	ismeri
	4.	nem ismeri	nem ismeri

Ledányi „pragmatikai mátrixá”-nak 3. és 4. szituációjában felmerült kérdéstípust tekinthetjük referenzs kérdésnek. Ezzel az elhatárolással adjuk meg a keresett definíciót. A kérdező nem ismeri a megoldást, a kérdezett /leggyakrabban a tájékoztató könyvtáros/ vagy ismeri, vagy nem ismeri a választ. Az utóbbi esetben viszont meg tudja keresni a megoldást.

A 3. alaphelyzet adja a tulajdonképpeni kérdést, a 4. eset kérdéseit pedig problémának mondjuk. Rendkívül fontos számunkra, hogy a probléma a referenzs munka esetében csupán a kérdező és kérdezett viszonyában probléma, ezen kívül kell megoldásának lennie. Ez nem mond ellent az itt alkal-

mazott osztályozás elvének, hiszen a tájékoztató munkán kívül, a tudományos és mindennapi életben is fel kell tételeznünk azt a zárt rendszert, amelynek keretei között probléma marad a kérdés. „... A probléma ...kérdésforma, amelynek a maga pragmatikus szférájában nincsen meg a megoldása... A maga pragmatikus szférájában - mondtuk - s ezen azt értjük, hogy abban a közösségben, amelyben a probléma felmerült. Ezt a közösséget - bármekkora is a terjedelme - viszonylagosan zártnak kell felfognunk... Különböző nagyságú társadalmi közösségekre vonatkozhat, hogy egy probléma a maga pragmatikus szférájában nincs megoldva, viszont megvan már a megoldása - e pragmatikai szférán kívül.” /1/

Problémát tehát nem tekintünk referenzs kérdésnek, ha annak egyáltalán nincs megoldása.

Az elmondottakat az alábbi példák illusztrálják. Tulajdonképpen kérdéssel állunk szemben, ha valaki azt kérdezi a KSH könyvtárától, hogy a népszámlálás adatait tartalmazó kiadványsorozatban megjelent-e már a Fejér megyére vonatkozó kötet. Probléma: ki írta az Eurialus és Lucretia c. széphistóriát. /Szerzőjét nem ismerjük, az irodalomtörténet Pataki Névtelennek nevezte el./ Probléma meghatározott pragmatikai szituáción belül, ha pl. valaki a hidrogén bomba előállítására vonatkozóan kér valamilyen felvilágosítást - mondjuk az OMKDK-tól -, ugyanis ezt a problémát megoldották már, az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió zárt pragmatikai szférájában, nálunk azonban ez a megoldás nem ismeretes.

Nem feladatunk a kérdések osztályozásának logikai elvét részletesen boncolgatni. Jelezni kívánjuk azonban, hogy a felosztás három alapja, a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai elv általánosan is megfogalmazható. A szintaktikai felosztás jelek egymáshoz való viszonyának vizsgálatán alapszik, a szempont tehát morfológiai, a felosztás ennek következtében leíró. A szemantikai fel-

osztás jelölt és jelölt, jelentés és alak viszonyát kutatja, azaz tárgy és tükröképének kapcsolatát ismeretelméleti aspektusból vizsgálja, az így kapott felosztás tehát elméleti. A pragmatikus felosztási elv pedig a kérdező és kérdezett közötti gyakorlati viszonyból indul ki, a felosztás tehát gyakorlati. Ez a felosztás a Nyakó István tudományrendszereből ismert módszertani felosztást adja. /1/

A kérdések három szempontból történő felosztásából csupán az utolsót használtuk fel a tájékoztató munka elméletében. A másik két alkalmazott elvnek is nagy jelentősége van a tájékoztatás elméletének magasabb szintű tárgyalásánál. A kérdések részletesebb osztályozása annak az elvnek alapján történik, hogy minden egyes ítélet, - illetve ítéletfüggvénytípusnak megfelel egy-egy kérdés... Vagyis azon az alapon, hogy minden lehetséges ítélettípus felelet egy neki megfelelő kérdéstípusra, megalkothatjuk az ítéletosztályozás interrogatív tükröképét." /2/

Ezek szerint a kérdéskalkulus és ítéletkalkulus között egy - egyértelmű viszony van. Az ítéletkalkulus pedig algoritmizált eljárással felírható teljes normálalakjában /3/, amelynek igazságfüggvénye kétértékű /igaz, hamis/ függvény. A teljes normálalak előállítása a logikai gépek használatának feladata. Ezek szerint igazolható a tájékoztatás gépesítésének lehetősége, sőt ennek az elvnek fontos gyakorlati következményei is vannak. A tájékoztatás alább körvonalazandó elmélete is ezen a gondolaton nyugszik, a kifejtése azonban - a bonyolultság elkerülése miatt - mellőzi ezt a szigorú és nehéz eljárást, amely a gyakorlat számára - jelenleg - felesleges is.

/1/ Nyakó István: Tudományrendszertan. Bp. KMK, 1962.

/2/ Ladányi: i.m. 202-203. p.

/3/ A teljes normálalak az ítéletkalkulus olyan alakja, amelynek minden tagjában szerepel a képlet minden változója, a tagokban pedig a változókat 1./ vagy diszjunkció köti össze, a tagokat megukat konjunkció 2./ vagy konjunkció köti össze, a tagokat megukat diszjunkció. Azaz az ítéletkalkulus összes műveleteit diszjunkció és konjunkció segítségével írjuk fel.

A kérdés információ elemei

A tájékoztatás alaptételében kimondtuk, hogy referenzs kérdés akkor oldható meg, ha tartalmaz információ elemet. Abban a kérdésben, hogy „Ki írta az Alfréd regénye c. verses regényt”, egy mű címe, az Alfréd regénye az adott információ elem. A következő kérdésben, hogy „hány szabályos test van és melyek ezek”, az információ elem az, hogy szabályos test, egy olyan szakkifejezés tehát, amelyet valamelyik tudományban /a geometriában/ pontos jelentéssel használnak. Az „Alfréd regénye”, „szabályos test” még nem információ, annak csupán egy része, eleme az „Alfréd regényét Vajda János írta” és „ötféle szabályos test van, s ezek: a tetraéder, hexaéder, oktaéder, dodekaéder és az icoxaéder” információknak.

Az információ elemek ötféle típusba sorolhatók.

- a./ Körülhatárolnak egy tárgykört, ismeretkört;
- b./ megjelölnék egy helyet, közölnék egy helynevet;
- c./ a kérdés időpontot tartalmaz /vagy időszakot ad meg/;
- d./ tartalmaz a kérdés egy olyan fogalmat, amely beletartozik valamelyik tudomány, ismeretág szakkifejezéseinek rendszerébe;
- e./ az információ elem megnevezés, azaz egy személynek, intézménynek, alkotásnak, stb. a neve.

Ha pl. az özsiarack termesztés szakirodalmát kéri, a kérdés egy ismeretkört ad meg. „Mennyi Andorra lakóinak száma” kérdésben helynév szerepel. „Melyik magyar író született 1713-ban” időpontot jelöl meg, a „milyen társadalmi csoportot tekint a marxizmus osztálynak” kérdésben egy fogalom szerepel, az osztály, mint társadalmi csoport. S végül: „James Joyce-nak milyen művei jelentek meg magyarul” - egy író nevét adja meg.

A referenzs kérdés tartalmazhat több információ elemet. Pl. „mennyi volt Oroszország lakóinak száma 1917-ben” egy helynevet és egy időpontot is ad. A „melyik magyar bibliográfia jelent meg 1711-ben” kérdésben fogalom és időpont van, s ez

megkönnyíti a kérdés megoldását. A megoldást ugyanis kétféle-
uton is elkezdhetjük, kiindulhatunk az 1711-ben megjelent ma-
gyar művekből, s ezek között keressük meg a bibliográfiát, de
kiindulhatunk a magyar bibliográfiákból is, s ezek között
keressük meg a megfelelőt. /Egyébként Czvittinger Dávid
Specimen-je a keresett mű./ E példából is látszik, hogy több
információ elem jelenléte a kérdésben azt jelenti, hogy egy-
máshoz viszonyítva szűkítő elemként szerepelnek. /Az infor-
máció elemek, mint fogalmak terjedelme szűkül, ugyanis újabb
információs elem megjelenése tartalmuk bővülésével jár/ Szű-
kítő tényezőként nemcsak egy másik információ elem jelent-
kezhet, hanem a kérdés más részei is. A fenti példák egyiké-
ben az osztály fogalom meghatározása érdekelt bennünket, de
a kérdés hozzátette, hogy csak marxista definícióról lehet
szó, s ez a kikötés a kérdést szűkebbé, egyten egyértelművé
tette.

Az információ elemek fenti ötféle típusát nem szabad
tulságosan merevnek tekinteni. Ha pl. a kérdésben olyan ne-
vek szerepelnek, mint Shakespeare, Goethe, Madách, Arany,
stb. nemcsak egy nevet kaptunk meg, hanem egyben kutatási
területet. Ez fordulhat elő helynevekkel is, a kérdésben a-
dott fogalmaknál ugyanez mutatkozik, stb. Mindez persze a
tájékoztató munkát nem gátolja, inkább könnyíti, hiszen mi-
nél többet tudunk elmondani az adott információ egységről,
annál több uton indulhatunk el a kérdés megoldása során.

A referenzs kérdéseket célszerű úgy tipizálni, hogy
megvizsgáljuk, milyen típusu információs elemet tartalmaz.
Igy a referenzs kérdések is ötféle típusba sorolhatók, tárgy-
kört meghatározó, helyet közlő stb. kérdéstípusokba.

A kérdés megértése

A felmerült kérdést nem elég elvileg megérteni és ka-
tegorizálni. Szükséges tisztázni néhány problémát még a kér-
dések körülményeire vonatkozóan is. Akkor tudunk érdemben
választ adni, ha az elhangzó kérdés körülményeinek minden té-

nyezőjét jól ismerjük. Margaret Hutchins négy tényező vizsgálatát tartja szükségesnek. /1/ Ezek: a kérdés, a kérdező, a tájékoztató személy és e kérdés tárgya.

A tájékoztató könyvtáros feladata tisztázni ezek összes lehetséges kapcsolatát.

1./ a kérdés és kérdező kapcsolatában tisztázni kell:

a./ A válasz milyen célra kell, hogyan, hol akarja felhasználni;

b./ pontosan fogalmazta-e a kérdést a kérdező, azt akarja-e tudni pontosan, amit kérdez. Ez korántsem kézenfekvően egyszerű, mint első pillanatra látszik. A kérdező a kérdés feladásában gyakran elköveti azt a hibát, hogy tágabban, vagy éppen szűkebben fogalmazza meg, mint amire éppen kíváncsi. „Az egyik könyvtárban például sok időt töltöttek a porcelánra vonatkozó könyvek és cikkek kikeresésével az egyik olvasó számára, aki - mint végül kiderült - azt szeretne volna tudni, hogyan készülnek a műfogak” /2/ Az olvasó a kérdést ez esetben tágabban fogalmazta meg;

c./ a kérdezőben hogyan merült fel a kérdés. Olvasmányai alapján /melyek voltak ezek az olvasmányok/, kutatásai közben, hallott róla, stb.

2./ A kérdés és a tájékoztató személy viszonyában:

a./ megértette-e a kérdést;

b./ van-e tisztáznivalója, pl. egy fogalom tisztázása a kérdéssel kapcsolatban;

c./ valószínűsíteni kell, hogy a feladattal meg tud-e birkózni.

/1/ Bevezetés a könyvtári felvilágosító munkába. /Introduction to reference work/ 27. p. Bp. KMK, 1961.

/2/ Uo. 32-33. l.

- 3./ A kérdés és a kérdés tárgya közötti viszonyról eldöntendő, a kérdés nem fiktív-e. „Ki a legnagyobb magyar költő” pl. fiktív kérdésnek tekinthető, mert nincs valódi tárgya.
- 4./ A kérdező és a tájékoztató személy viszonyának elemzése a tájékoztatás magatartásbeli problémái közé tartozik leginkább. Itt nem térünk ki ezekre.
- 5./ A kérdező és a kérdés tárgya kapcsolatában:
  - a./ mennyire ismeri máj a problémát;
  - b./ tud-e még valamit a kérdéssel kapcsolatban.
- 6./ Végül a tájékoztató személy és a kérdés tárgyának viszonyában fel kell mérni, megvannak-e szükséges ismeretei a kérdésről, ez elegendő-e, stb.

Tisztázni kell továbbá, hogy a kérdés csak tanácsadást jelent, valamilyen információ felkutatását és közlését, vagy szakirodalmat kér-e.

Lehetne e problémák sorát folytatni. A fenti néhány szempont talán érzékeltetni tudja, hogy e körülmények tisztázása mennyire fontos, s anélkül bizony a tájékoztatásban nagy hibákat követhetünk el.

A TÁJÉKOZTATÓ APPARÁTUS

Általában

A referenzs kérdéseket a tájékoztató apparátus segítségével oldjuk meg. Az apparátus fogalmával, szerkezetével már foglalkoztunk. /1/

Itt nem ismételjük meg mindazt, amit az első félévben megismertünk, csupán kiegészítjük, illetve emlékeztetőül felidézünk néhány tudnivalót.

Az apparátushoz tartozó, különlegesen szisztematikus elrendezésű dokumentumok alapozása a következő ötféle szisztema lehet:

- a./ tárgyi alapozás /szakrendi és tárgyszavas/
- b./ topografiai /helyrendi/
- c./ történeti /időrendi/
- d./ szemantikai /fogalmak analízise valamilyen, rendszerint mechanikus rendben/
- e./ személyi alapozás /szerzői betűrend/.

Másrészt beszélünk direkt, illetve indirekt, ismét más alapon történő felosztás eredményeként általános - speciális körben használatos apparátusról.

Szaktudományi apparátus és az alapozások

A referenzs segédleteket nem a fenti szisztémában, hanem tudományonként tekintettük át. A tájékoztató munka gya-

---

/1/ Szakirodalmi forrásméret I. Bevezetés 27-35.p. Bp. KMK, 1963.

korlatában viszont nem célszerű az apparátust elsősorban szaktudományonkénti tagozódásban szemlélni. Ennek több oka van.

- a./ Mindenekelőtt - később látni fogjuk - a referenzsz kérdések megoldása csak az esetek egy részében történik tudományrendszertani ismereteink felhasználásával.
- b./ A különböző szaktudományok területén fellépő azonos típusú kérdések megoldásának módja lényegében azonos. /Pl. ha Einstein életrajzi adatait kutatjuk, ugyanugy járunk el, mint egy költő esetében/.
- c./ A tájékoztatásban az egész apparátust inkább egységében, átfogóan szükséges szemlélni, a tudományági bontás megfoszt bennünket a szintetikus szemlélettől.
- d./ Egy szaktudomány apparátusa nem korlátozódik a szakterületre, hanem felhasználható más ismeretkörökhöz tartozó kérdések megoldására is, és fordítva: egy szakterülethez tartozó kérdések megoldását több szakterülethez tartozó segédletekkel tudjuk megoldani. A szaktudományoknál egyébként jelezni szoktuk, hogy segédleteik milyen szerkezetet mutatnak.

Példaként a magyar irodalomtudomány bibliográfiai apparátusának szerkezetét vázoljuk fel. Kiindulópontunk egyrészt az irodalom fogalma, másrészt az irodalomtudományok rendszere. /Az irodalom fogalmát, rendszerét nem részletezzük, ismertnek tételezzük fel./ Ezek figyelembevételével az apparátus szerkezete a következő:

I. Általános bibliográfiák, különösen az általános nemzeti bibliográfiák. Indoklás.

- 1./ Mint általános bibliográfiák, tartalmazzák az irodalmi anyagot is.

- 2./ Horváth János szerint az irodalom fogalmának állandó és változó mozzanatai vannak. A változó mozzanatokot tekintve az irodalom kezdetben írásművek összessége, majd ez több fokozatban leszűkül, a nemzeti nyelvű, majd a nemzeti szellemű, végül a művészi írásművekre. Mivel az általános /általános nemzeti/ bibliográfiák éppen az írásművek összességét regisztrálják, gyűjtőkoruk egybeesik a régebbi korok irodalom-fogalmának terjedelmével. Így az RMK, Petrik, stb. irodalmi szakbibliográfia is.
- 3./ Rendező elvük /időrend. szerzői betűrend/ megfelel az irodalomtudományi kutatás szempontjainak, ugyanis arra adnak választ, hogy megadott időszakban milyen volt az irodalom helyzetképe és ez hogyan változott, illetve arra, hogy ki mit írt.

II. Nem irodalomtudományi szakbibliográfiák

Az irodalomtudomány módszertani felosztása során három diszciplinát kaptunk: irodalomtörténetet, irodalomelméletet és kritikát. Az irodalomtörténet beletartozik a történeti tudományok komplex rendszerébe, a történeti bibliográfiák ennek megfelelően felvilágosítanak erről az anyagról is. Az irodalomelmélet az esztétikai tudományok egyik /tárgyi felosztás útján kapott/ ága. Az esztétikai anyagról tájékoztat a filozófiai apparátus, mivel az esztétika a filozófiából napjainkban kivált tudomány, sőt, sokan ma is a filozófia egyik ágazatának tekintik.

A rendszer finomítása során eljuthatunk a nyelvtudomány, néprajz, stb. bibliográfiáihoz is, amelyek szintén használatosak az irodalmi tájékoztatásban.

III. Irodalomtudományi szakbibliográfiák.

Ezt a szokásos időrendi, illetve műfaji bontásban lehet tovább részle-

tezni. Majdnem hasonlóan lehetne felírni az irodalomtudomány direkt apparátusát is.

Miben különbözik a tájékoztató apparátus előbb felsorolt ötféle típusa a tudományonkénti lontásban kapott referenz anyagtól? Látszólag még egyezések is vannak, s joggal felmerülhet, hogy miben különbözik pl. a történettudomány apparátusa a történeti alapozásutól?

A kettő nyilván nem azonos. Történeti alapozásának tekintünk minden olyan segédletet, melynek elsődleges rendező elve az időrend, vagy tartalmaz ilyen mutatót. Gerincét a történettudományi referenz művek alkotják, de nem szükségképpen. Pl. a történettudományoknál tárgyalt genealogiai munkák nem történeti, hanem - biográfiai rendező elvük miatt - a személyi alapozásu apparátushoz tartoznak, míg történeti szakszótáraink /Bartal Antal: A magyarországi latin-ság szótára, a Szamota-Zolnai féle Magyar oklevélszótár/ a szemantikai apparátushoz. A példákat sorolhatnánk. A két Szinnyei természettudományi bibliográfiája szakbibliográfia ugyan, de a szerzői betűrend miatt a biográfiai segédletek közé tartozik. Szabó Károly RMK-ja viszont történeti alapozásu, függetlenül attól, hogy általános nemzeti bibliográfia, stb.

Egy segédkönyv beletartozhat egyszerre több segédlet-típusba is. Kosáry bibliográfiája pl. beletartozik a történeti alapozásu referenz könyvek közé, mutatója miatt azonban a személyi, topográfiai apparátusba is. Enciklopédiák egyaránt beletartoznak a személyi, tárgyi és szemantikai típusba. Ezzel szemben az értelmező szótárak csak a szemantikai-ba, stb.

Mindezt általánosan fogalmazva ahhoz a felismeréshez jutunk, hogy az egyes szaktudományok tájékoztató apparátusa úgy épül fel, hogy valamennyi rendező elv szerint szerkesztett segédletek helyet kapnak benne, /jórészt megoldható ez mutatók segítségével/ és fordítva: valamelyik rendező elven alapuló apparátushoz általános segédletek és a legkülönfé-

lébb tudományok segédkönyvei tartoznak.

Ha meggondoljuk, hogy a szaktudományok segédkönyvtári anyaga egyébként sem szűkebben a szaktudomány információ-anyagát regisztrálta, hanem inkább a „szaktudomány szempontjából” ennél az ismeretanyagnál lényegesen bővebb anyagot, /a filozófia pl. a szűkebb filozófia-anyag mellett általában az elméleti vonatkozásokat/, továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy rendező elveink egy-egy szaktudomány vizsgálódási szempontja is, vagy éppen kutatási terület, rábukkanhatunk azokra a tudományokra, amelyeknek tájékoztató apparátusa ugyyszólván semmiféle tájékoztatásban nem nélkülözhető. Mindenekelőtt ilyen a történettudomány /emlékezzünk: ez az apparátus bizonyult a mindent elnyelő, félelmetes óriásnak, ahol mindent találtunk, a forradalmaktól kezdve a gabonatermesztésig/, elméleti aspektusa miatt a filozófia, a szótáranyag igen fontos volta miatt a nyelvészet /pl. a műszaki tudományok tájékoztatása elképzelhetetlen terminológiai szótárak nélkül /1/ /, a statisztika, stb. /Nem mondható ugyanez pl. a csillagászatról, geológiáról, stb./

A bontási nagyságrend

A használhatóságot nagymértékben befolyásolja a második rendező elv is és viszonya a fő rendező elvhez. /2/ A második rendező elv akkor kap hangsúlyt, ha az első nagyságrendje meglehetősen nagy és viszont. A rendezés nagyságrendjén azt az átfogóbb vagy egyedibb bontást értjük, amelybe az anyag elsődlegesen besorolásra kerül. A rendező elvtől függő, a besorolásra kialakított legkisebb osztályokat bontási egységeknek nevezzük. Szabó Károly kronológiai rende-

- /1/ Kérdés, mennyiben tartozik ez a nyelvtudomány apparátusához.
- /2/ A rendező elv által kialakított osztályokon belül érvényesülő, a rendező elvtől eltérő besorolási szisztémát nevezzük második rendező elvnek. Pl. ha egy szakrenden belül a műveket megjelenésük időrendjében találjuk, akkor az időrend lesz a második rendező elv.

ző elvének bontási egysége egy év. Kosáry történeti bibliográfiájának bontási egysége egy történelmi korszak. /Az időrendről, első rendező elvének bontási egységéről van szó!/
Kosáry tehát átfogóbb osztályokat alakít ki. Azt mondjuk: átfogóbb bontási nagyságrendű, vagy: bontási egysége nagyobb. Ezért a RMK-ban a második rendező elv /helyrend/ kevésbé érvényesül, s kevésbé aknáznató ki, mint Kosárynál. A bontási nagyságrend lehet olyan átfogó is, hogy a keresést csaknem a második rendező elv segítségével eszközöljük. Máskor, pl. szoros betűrend esetén a második rendező elv egyáltalán nem, vagy alig jut szóhoz.

A bontás nagyságrendjével szemben fontos követelményünk van. A bontás olyan részletező legyen, hogy segítségével az egyedi tételek nehézség nélkül kiválaszthatók, megkereshetők legyenek.

Ha pl. a villamos gépekre magyar szakirodalmat keresünk, igen fáradságos lenne ezt megkeresni a Jánszky-féle Műszaki bibliográfiában, ha annak szakrendje az „Elektrotechnika” szakot nem bontaná tovább, s az elektrotechnika több ezer tételét kellene végignézni a szükséges néhány tanulmány kedvéért. Mivel a bibliográfia e fejezete tovább tagozódik - mint egy tizenöt új ágazatra - azaz bontási nagyságrendje részletesebb, a szükséges szakirodalmat könnyen, fáradság nélkül, ugyyszólván egyszerre áttekinthető mennyiségű tétel közül választhatjuk ki. Ezt a követelményt tehát úgy kell érteni, hogy a segédkönyv szerkezetének meg kell adnia azokat a specializáló jellemzőket, ismerveket, amelyek alapján az egyedi tételek, /vagy azok egyszerre áttekinthető csoportjai/ elkülönülnek a többitől.

A rendezések kapcsolatai

Az alapozási lehetőségeket nem lehet egymástól mereven elválasztani. A tárgyi alapozás két fő lehetősége, a szakrend és a tárgyszavas szisztéma rokon egymással. Azonosak abban, hogy tartalmi jegyek alapján adnak rendező osztályo-

kat, s ez mindkettőnél tetszésszerűnti nagyságrendű lehet, azaz ugyanazokat az osztályokat megkaphatjuk szakrend és tárgyszavak esetén is. A különbség kettős. Egyrészt a tárgyszavakkal kapott bontási osztályok egymáshoz viszonyított elrendezése mechanikus. Másrészt a szakrend szintetikus forma, a tárgyszavas analitikus; összefüggéseket, az anyag esetleges belső kapcsolatait a szakrend képes tükrözni. Viszont a tárgyszavas szisztéma javára írható, hogy bontási nagyságrendje kötetlenebben alakítható ki, sőt, ez a nagyságrend erősen változó is lehet ugyanazon segédlet esetében.

Rokonság mutatkozik a tárgyszavas szisztéma és a szerzői betűrend között is, ez a rokonság a besorolás mechanikus voltában van.

Méginkább kapcsolat mutatkozik a szemantikai alapozás és a tárgyi alapozás tárgyszavas rendszere között. A fő különbség köztük az, hogy szemantikai alapozás csak direkt apparátus esetén képzelhető el. Másodszor a tárgyszavak valamilyen anyag rendező elve, semmi más, a szemantikai alapozás esetén ez nemcsak rendező elv, hanem ugyanezen fogalmak analízisét is megkapjuk.

Az időrend, ha a bontási nagyságrend elég átfogó, úgy is kezelhető, mintha szakrend lenne. Azokban a tudományokban, amelyeknek rendszere kronológikusan is tagozódik, /történettudomány, geológia stb., pl. a reformkor története, vagy a jura kor geológiája időben adott korszak, egyuttal kutatási terület/ a korszakokat alapnak tekintő időrend ténylegesen szakrend is. Ugyanigy lehetne a helyrendet rokonítani a szakrenddel, vagy - helynevek betűrendje esetén - a tárgyszavas szisztémával.

E kapcsolatok részben közismertek, mégis jó tudatosítanunk e szisztémák biztonságosabb kezelése érdekében.

Az apparátus aktivitása

A tájékoztatásban felhasznált segédleteknek aktivitása különböző. Ezen azt értjük, hogy egyes segédkönyveket gyak-

rabban, másokat ritkábban szükséges használni. Könnyelmű általánosításokba ezen a ponton nem bocsájtkozhatunk, ezt a kérdéskört könyvtártípusonként szükséges megvizsgálni. Az USA iskolai és nyilvános könyvtáraiban végzett elemzések azt mutatják, hogy a kérdések közel 30%-át enciklopédiákból választák meg. /I.G. Mudge az enciklopédiákat a tájékoztatás gerincének nevezte./ Igen aktívnak mutatkoznak a katalógusok és a könyvek tartalomjegyzékei, mutatói, táblázatai is. /1/

Nyilvánvaló, hogy a könyvtártípus mellett figyelembe kell venni, hogy a kérdések milyen szintvonalon merültek fel. Nem szokványos, igényes kérdések esetén gyakran elégtelennek bizonyul a tájékoztatási segédkönyvtár, megfelelő választ csak úgy adhatunk, hogy visszamegyünk az elsődleges forrásokig. Az Egyetemi Könyvtár referenz naplójának tanúsága szerint a kérdések jelentős része esetén nem a segédkönyvtár anyagában közvetlenül, hanem a könyvtár gyűjteményéhez tartozó valamilyen dokumentumban találtak választ. A segédkönyvtár funkciója ilyen esetekben éppen az, hogy tájékoztatási célokra „aktivizálja” az apparátushoz nem tartozó elsődleges szakirodalmat. Jó segédkönyvtár ezért csak úgy képzelhető el, ha gondos gyűjtemény áll mögötte.

A referenz könyvtár funkciói között az is szerepel, hogy feltárja - és tájékoztatási célokra alkalmassá tegye - az egész gyűjteményt.

Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy milyen az egyes segédkönyv típusok kihasználási foka, aktivitása a referenz-munkában, /ismételten: könyvtártípusonként szükséges a vizsgálat! Magyarországon - tudommal - nem történt meg egyetlen esetben sem. Ezért e kérdésről érdemben nem lehet többet mondani. Ha tájékoztató munkánk gyakorlatát a jelenlegi ösztönös, empirikus szintjéről a tudatos kutatás színvonalára akarjuk emelni, föltétlen szükségesek ilyen felmérések, a tájékoztató apparátus célszerű, racionális kiépítése érdekében.

/1/ Shores, Louis: Basic reference books. 399. p. Chicago, ALA, 1939.

Megjegyzés az alapozásokhoz

Ha elméletileg következetesek akarunk maradni, akkor hat önálló alapozási lehetőséget szükséges feltételeznünk. Ezt úgy kapjuk meg, hogy a szakrendi és tárgyszavas szisztemát nem foglaljuk egybe a tárgyi alapozás fogalmkörében. Az összevonás ugyanis bizonyos leegyszerűsítés eredménye.

Hogy ezt megértsük, azt kell belátnunk, hogy az alapozási szisztemák kialakulásának logikai-ismertetelméleti okai vannak, s nem véletlenül jöttek létre a gyakorlat során. A szakrend ugyanis a tudomány tárgyának, a valóságnak természetes tagozódásán alapszik. /Figyeljük meg, a tudományok lehetséges felosztásai közül referenz művek szinte kizárólag tárgyi felosztás útján kapott rendszereket használnak. Sőt bizonyos szakrendek képesek annak az anyagnak változásait tükrözni, amelyet a tudomány vizsgál. /1/ A tárgyszavas alapozás már a tudomány differenciált tartalmát veszi alapul. Ilyen alapon a szakrend és tárgyszavas szisztema szétválik, s két önálló rendező elvnek fogható fel. A szakrend eszerint a tudomány tárgyának, a tárgyszavas szisztema a tudomány tartalmának tagozódásán alapszik.

Tér és idő: objektív létformák. A topográfiai és kronológiai elrendezés ismereteinket a tér és idő dimenziójában adják. Mivel minden lét téren és időn kívül, minden dologban megragadható a tér- és időmozzanat. A két rendező elv ennek felismerésén alapszik.

A tudomány fogalmi rendszere és a nevek, melyek a tudományok kapcsán felmerülnek: szubjektív létformák. A fogalmak tartalmi feltárása és a nevek valamilyen kapcsolatának megragadása a tájékoztatásban szintén lehet kiindulópont, ennek alapján a szemantikai és személyi alapozás válik szét.

/1/ L. bővebben Kóhalmi Béla: Bibliográfia. 116. p. Bp. Felsőoktatási Jegyzetell. 1959. és a Szakirodalmi forrásismeret c. jegyzet I. Bevezetésében az 55. lapon.

Igy az alapozások rendszerezetten, háromszor két lehetőségként állnak előttünk. A rendszer teljessé vált, s egy egészen átfogó filozófiai kritikát is kibír, illetve részévé válhat annak a rendszertannak, amely Nyakó István Tudományrendszertan c. idézett kéziratában implicite adott.

A LEKÉPEZÉSI VISZONY

Mibenléte és értelme a tájékoztatásban

Az eddigiekben láttuk, hogy a referenzs kérdésben adott információ elem ötféle lehetett: (

téma,
időpont,
hely,
fogalom,
név.

A tájékoztató segédeszközök szerkezeti alapozása szintén ötféle típust mutatott, s ezek:

tárgyi alapozás,
történeti,
topográfiai,
szemantikai,
személyi.

Mindenki számára nyilvánvaló ezek után, hogy az információ elemek típusai és az apparátusnál mutatkozó elrendezési módok között összefüggés áll fenn: az információs elemek egy-egy típusához az apparátus egy-egy alapozási lehetősége tartozik. Az alapozások ugyanis az ismeretanyagnak azokat a metszeteit adják meg, amelyekben az információ elemek egy-egy típusa megjelenik. Azaz, az információ elemek minden típusához hozzárendelhető a megfelelő szerkezetű apparátus. A logika nyelvén szólva leképez-

hető.

„Leképezésről akkor beszélünk, ha egy halmaz egy, vagy több eleméhez egy másik halmaz egy, vagy több eleme rendre hozzákapcsolódik” /1/ A logika ebben az esetben a vele igen szoros kapcsolatban álló matematikai tudomány, a halmazelmélet definícióját kérte kölcsön. A leképezési viszony tehát hozzárendelési viszonyt jelent.

A leképezés egy-egyértelmű, ha egy halmaz egy eleméhez egy másik halmaz egy eleme tartozik. Egy - sokértelmű, ha az egyik sokaság egy eleméhez a másik sokaság több elemét rendeljük. Ugyanigy definiálható a sok-egyértelmű és a sok-sokértelmű leképezés is.

A referenzs kérdések megoldásánál tehát úgy járunk el, hogy megállapítjuk, milyen információ elemet tartalmaz a kérdés, majd kiválasztjuk az információ elem típusához tartozó, szerkezetben megfelelő apparátust. Ha a kérdésben több információ elem van, akkor el kell döntenünk, hogy melyik elem lesz az, amelynek alapján a keresést eszközöljük. A referenzs kérdésnek mindig egyik eleméből indulunk el, tehát egy információ elemhez rendeljük hozzá azokat a segédleteket, amelyekben a választ véljük megtalálni. A tájékoztató munkában a leképezési viszony tehát egy-egyértelmű, vagy egy-sokértelmű. Az egy-sokértelmű kapcsolat a gyakoribb, s ez azt jelenti, hogy a válasz több segédletben /dokumentumban/ is fellelhető. Elvileg és gyakorlatilag is szükséges megengedni az egy-egyértelmű viszonyt, hiszen előfordulhat az az eset, hogy valamilyen információ egyetlen dokumentumban található meg.

Logikai eljárások az apparátus szűkítésére

Ezzel a hozzárendeléssel még mindig túlságosan nagy az apparátus, amellyel szembekerülünk. A feladatunk az,

/1/ Ungváry Gyula: a könyvtári munka logikai alapvetése.
51. p. Bp. KMK, 1963. Kézirat.

hogy ezt a kört tovább szűkítsük arra a néhány segédletre, amelyben a választ megtaláljuk. A további szűkitésre nincs és nem is lehet egységes módszer, nyilván a tájékoztató könyvtáros ismeretei, gyakorlata, érzéke igen jelentős tényező ebben. Nagy vonalakban azonban tudunk mondani valamit. M. Hutchins a referensz munkáról írt könyvében két eljárást ismertet /1/.

Az első a logikai kizárás elve. Viszonylag könnyű megmondani, hogy melyek azok a segédletek, amelyekben biztosan nem találjuk meg a választ. Nagy szerepet játszanak ebben a kérdés szűkítő tényezői is. A kizárás elvének alkalmazásánál figyelembe kell venni a segédletek műfaját. Pl. az irodalmi barokkra vonatkozó szakirodalmat biztos nem kereshetjük irodalmi ajánló bibliográfiákban. Kizárhatjuk azokat a segédleteket, amelyekben a feldolgozott anyag időhatárai nem megfelelőek. Ha pl. valaki azt kérdezi, melyek a transzurán elemek, ezek felsorolását ne keressük a Pallas lexikonában. Számításba kell vennünk a segédletek politikai állásfoglalását is stb.

A második fázis az ún. elsőbbség elvének alkalmazása. Itt is nagy szerepet játszik az egyéni tapasztalat. Bonyos segédkönyveket megbízhatóbbaknak, pontosabbaknak, teljesebbeknek ismertünk meg, ezért szívesebben nyulunk ezekhez. Két dolgot ezen túlmenően szükséges megszívlelnünk. Az egyik, hogy figyelembe kell vennünk az alapozás bontási nagyságrendjét. Ugyanis nehézkesen keresünk átfogó bontás esetén, ha a kérdés szűkebb részletkérdésre vonatkozik. A másik, hogy a kérdés színvonalának és a segédkönyvek színvonalának is nagyjából meg kell felelniük egymásnak. Ezért előnyben részesítjük azokat a segédleteket, amelyeknek alapozási nagyságrendje, színvonala stb. megfelel a kérdésnek.

Illusztráljuk mindezt egy példával. A kérdés a következő. A.P. Schilpp szerkesztésében Einsteinról jelent meg

---

/1/ HUTCHINS, Margaret: I.m. 62-64. p.

egy könyv, amelyben a komplementaritás elvével részletesen foglalkoznak. Melyik ez a mű? Első dolgunk a komplementaritás fogalmának tisztázása /lexikon/. Mivel nem tudjuk, hogy a mű egészében, vagy részben foglalkozik-e a komplementaritással, továbbá, hogy fizikai vagy filozófiai szempontú-e a tárgyalás, elvetjük a megoldásnak azt a módját, hogy fizikai vagy filozófiai szakbibliográfiákban nézzünk utána, ez az ut bizonytalan és fáradságos lenne. Katalógusunkban a mű sem Schilpp, sem Einstein alatt nem szerepel. Ezután a másodfoku apparátusban megnézzük, van-e Einsteinról készült személyi bibliográfia. A kutatás pozitív eredménnyel jár, de - tegyük fel - tájékoztató részlegünkben nincs meg. /Ez a valószínű./ Azt sejtjük, hogy a mű nem lehet nagyon régi, Einstein nagy felfedezései után készült. A mű megjelenési idejét néhány évtizedes időhatár közé kell szorítanunk. Ez még mindig nem elég, az apparátust jobban le kell szűkítenünk. Meg kell tudni valamit a szerkesztőről. Az International who's who szerint az USA-ban élő, német származású filozófus, író. Az ott felsorolt művek címei után ítélve egyik sem foglalkozhat részletesen Einsteinnel és a komplementaritással. Viszont ugyanitt megtudjuk, hogy 1940 óta szerkesztője a Library of living philosophers /Élő filozófusok könyvtára/ c. sorozatnak. Gyanítjuk, hogy a keresett mű e sorozatban jelent meg. A műről tehát feltételezzük, hogy az USA-ban jelent meg, 1940 után. Az USA nemzeti bibliográfiájának kumulatív kötetéhez nyulunk. A könyv egyébként Albert Einstein, philosopher scientist címmel jelent meg 1949-ben a fenti sorozatban. Mindez nem azt jelenti, hogy munka közben a tájékoztató könyvtáros eljárásának egyes lépéseit kategorizálja, s hogy végig kell mennie az összes lépcsőfokon, hogy állandóan logikai eljárásokon törje a fejét. Hasonlíthatjuk ezeket a lépéseket pl. az egyenletek megoldásához /a tájékoztatásnak ugyan kevésbé kötött szabályai vannak/. Egyenletmegoldás közben pl. ha a nevezőt "eltüntetjük", senki nem ismétli magában az itt alkalmazott művelet szabályát, a törtek bővítésére vonatkozó ismert tételt. A szabállyal mégis tiszt-

tában kell lennie annak, aki az egyenletet meg akarja oldani. A kérdések nagyrésznél e fázisok kihagyásával rögtön a megfelelő segédkönyvhöz folyamodunk. Nehéz kérdéseknél azonban a keresés módozataival, eljárásaival elméletben is tisztában kell lennünk.

A megközelítés módjai

E fejezet tanulsága szerint a kérdések megoldásának ötféle közelítési módja van: a tárgyi, topográfiai, történeti, szemantikai és végül a biográfiai. /személyi, nominális?/

A közelítési módok felfedezése révén a tájékoztató munkának elmélete is születhetett. Elemiben megvolt számos publikációban, rendszeresen elsőnek Szentmihályi János tárgyalta. "Tapasztalatunk szerint ugyanis a kérdéseket háromféleképpen lehet megközelíteni: 1. kronológiailag, 2. topográfiaiilag, 3. biográfiailag." /1/ /Szentmihályinál még csak három közelítési mód szerepel./

Nem hagyható figyelmen kívül P.N. Berkov "kapcsolati csomópont" elmélete. Igaz, hogy a szerző a logikai elveken nyugvó elképzelést csak a bibliográfiai kutatásra dolgozta ki, de könnyen általánosítható. A szovjet bibliográfus abból indult ki, hogy minden dokumentumot számtalan ismerv jellemez. Az ismérvek valamelyikének alapján /pl. a mű témája, megjelenés helye, szerzője stb. révén/ belekerül egy bibliográfiába. A bibliográfiai rögzítés e dokumentumnak csak valamelyik tulajdonságát vette figyelembe, ez a válogatás "elegendő oka". /Pl. egy mű Magyarországon jelenik meg, ez elegendő ok arra, hogy belekerüljön a MNB-ba, de e műnek ugyanakkor még számtalan tulajdonsága, ismerve van./ "A bibliográfiai kutatás pedig valamely olyan tárggyal foglalkozik, amely a kapcsolatok szövevényét, csomópontját képviseli. E tárgynak, vagy egyes elemeinek megtalálása a bibliográfus számára csak

---

/1/ SZENTMIHÁLYI János: A könyvtári tájékoztatás módszereiről. 6. p. = M. Könyvszemle, 1956. 1-13.p.

akkor válik lehetségessé, ha következetesen bogozza ki a csomót." /1/ A kutatás szerinte úgy történik, hogy a rögzítés elegendő okául szolgáló ismérvhez, ismerv alapján hozzákeressük a többi ismérvet, a kapcsolatok sokrétűségének kibogozásával.

Mivel Berkov elvei szintén logikai elvek, nemcsak hogy nem mondhatnak ellent a jegyzet koncepciójának, hanem megegyezést kell mutatniuk. Az elv azonossága a szóhasználat eltérő volta ellenére is szembetűnő. A referenzs kérdés információ elemét úgy kell felfognunk, hogy ehhez keressük hozzá azt az apparátust, amelynél ez az információ elem "elegendő ok" lehet a rögzítésre. Berkov ezen a ponton megáll, viszont elméletét igen tanulságos - főleg az orosz irodalom és történelem területéről vett - példákkal támasztja alá.

Nézzük a közelítés módjait részletesen.

1. Tárgyi, tematikus közelítést akkor alkalmazunk, ha a referenzs kérdés információ eleme meghatároz egy kutatási területet, témát. A hozzárendelhető apparátust minden olyan segédlet alkotja, amely szakrendi vagy tárgyszavas alapozása, illetve mutatói, tartalomjegyzéke stb. a téma szerinti közelítést lehetővé teszi.

Az adott tárgykör kapcsán tisztázni kell, hogy a téma elsősorban mely tudományhoz tartozik, melyik tudományok foglalkoznak a témával még /rokonterületek meghatározása/ és hogy valamilyen speciális aspektusból, szempontból milyen tudományok foglalkozhatnak ezzel. Végül célszerű felde-riteni, hogy a témának milyen elméleti következményei vannak, vagy lehetnek a tudományok egészében, hogy gyakorlati alkalmazás szempontjából jelentős-e és az alkalmazás milyen területeken történik.

A téma kapcsolatainak feltárása alapvető jelentőségű. Ha a kérdés pl. az, hogy a primitív népek vallási szokásaira milyen szakirodalom van, első dolgunk, hogy meghatározzuk e téma kapcsolatait. A számításba jöhető tudományok: néprajz, őstörténet, pszichológia. "Vallástudomány" nincsen, polgári szemléletű tudományrendszerek azonban tudnak ilyenről, /a vallás, egyházak valamennyi vonatkozásával foglalkozik /1//, ezért számolnunk kell ezzel az ismeretkörrel is. Nem árt, ha a filozófiát is számításba vesszük /az istenhittel és az istenek létezésének cáfolatával gyakran találkozunk, eközben témánkra vonatkozóan is találhatunk anyagot/. Nem hagyhatjuk el az esztétikát /a művészetek keletkezésének kérdése kapcsolódik kérdésünkhöz, pl. a mágia-elmélet kapcsán/. A nyelvészet szintén adhat adalékokat bizonyos szavak, kifejezések etimológiájával, magyarázatával. Ezután a segédletek kiválasztása történik meg, másodfoku bibliográfiák, a tájékoztatási segédkönyvtár katalógusa alapján. Ha az apparátust elsőfokon ismerjük, ez a lépés mellőzhető is.

A keresés során ügyeljünk arra, hogy bármilyen speciális is legyen a téma, egy segédletben több helyen is előfordulhat. Különösen a tárgyszavazásnál töredezik szét az anyag. Az adott téma kapcsolatainak felkutatását tehát minden segédkönyv esetében újra szükséges elvégezni.

A gyakorlatban e segédesszközök vagy tartalmazzák a tárgykör anyagát, vagy csak érintkezőleg regisztrálják. Ezért a tárgyi közelítésnek különböző változatai alakultak ki.

a/ Legegyszerűbb eset az, amikor a tárgykörnek adekvát segédletei vannak.

b/ Határterületekkel közelítjük meg.

c/ Az alkalmazás területeinek oldaláról közelítjük meg. /Pl. matematikát, fizikát, kémiát műszaki segédkönyvekből.

/1/ A keresztény teológia ettől eltérő szerkezetet mutat. A marxista tudományrendszertanban vallástörténettel találkozunk.

Gondoljunk csak Pattantyus kézikönyvére, a Műszaki bibliográfiára stb./

d/ Ha van, elméleti vonatkozásaiban ragadjuk meg. /Elméleti biológiát, elméleti fizikát, gazdaságelméletet stb. filozófiai apparátusban stb./

2. Topográfiai közelítést alkalmazunk, ha a referenz kérdés információ eleme helyet jelöl meg. Apparátusához tartoznak a helyrendi alapozásu, illetve a helymutatóval, regionális mutatóval rendelkező segédletek, térképanyag, évkönyvek, almanachok, enciklopédiák, lexikonok, szótárak stb. /Az utóbbiak esetében a helynevek külön címszóként szerepelnek./ Külön ki kell emelnünk a helyismereti bibliográfiákat, helyismereti gyűjteményeket és ezek feltárására szolgáló eszközöket.

Helynevek esetében vigyáznunk kell a nyelvi különbségekre, e nevek régi alakjára, elnevezésére, azonos nevű városokra, folyókra stb.

Referenz kérdésben helynév ritkán fordul elő egyetlen információ elemként. Ha pl. a balatoni halászat érdekel valakit, egyaránt kiindulhatunk a Balaton-ból, tehát topográfiai alapozásu segédkönyvekből, de a halászatból is. /Példánk esetében a felhasználandó apparátus részben ugyanaz lesz: néprajzi segédletek tartalmaznak regionális részeket. Indoklásul hivatkozunk a néprajzi tudományok rendszerére./

3. Történeti megközelítést alkalmazunk, ha a referenz kérdés időpontot vagy korszakot határoz meg, vagy akkor, ha az információ elem valamilyen időszakra lokalizálható. Az apparátus - a fentiek analógiájára - az időrendi bibliográfiák, táblázatok stb., illetve kronológiai mutatókkal, táblázatos áttekintéssel felszerelt segédkönyvek, történeti összefoglaló művek stb. Ha pl. valakit az érdekel, hogy a két világháború között milyen cseh kormányok voltak, a legkézenfekvőbb segédeszköz Radisics Elemér: A Dunatáj c. művének 3. kötete, ahol időrendben megtaláljuk a cseh kormányokat is.

Ugyanugy, mint helynevek esetében, időpont is ritkán lehet egyetlen információ elem a referenzs kérdésben.

4. Szemantikai megközelítést alkalmazunk, ha a referenzs kérdés információ eleme olyan fogalom, amely valamelyik tudomány szakkifejezése. A szemantikai apparátushoz tartoznak a különböző szótárak /különösen az értelmező, szótár, nyelvtörténeti szótárak, szakmai terminológiák/, lexikonok, enciklopédiák stb.

Valaki azzal fordul a tájékoztató szolgálathoz, hogy ismer a balladáról egy meghatározást, amely úgy szól, hogy a ballada dráma /szűkebben: tragédia/ dalban elbeszélve. Ki, hol, mikor adta ezt a definíciót? A kérdés információ eleme kizárólag a ballada fogalma. Ebből indulhatunk el a szemantikai apparátus alapján. A szemantikai alapozású apparátusból az általános, illetve szaklexikonokat végignézeve megtaláljuk a definíciót /Új Magyar Lexikon/ s megtudjuk, hogy Greguss Ágost meghatározása. A továbbiakban már ezen a nyomon mehetünk tovább. Sokkal körülményesebb lett volna, ha azt derítjük ki, kik írtak elméleti műveket a balladáról, s ezeket néztük volna végig.

A szemantikai megközelítés a kérdésben adott fogalom elemzését, analízisét, tartalmának feltárását, pontos jelentésének meghatározását teszi lehetővé, de a fogalom kapcsolataira is fényt derít. A szótárak a fogalom /szó/ előfordulásának adatait is tartalmazzák. Enciklopédiák, lexikonok egy-egy címszáva néha egész értekezés.

5. Személyi megközelítést alkalmazunk, ha a referenzs kérdés információ eleme név. /Ezt a nevet - mint eddig láttuk - tágan kell értelmeznünk, lehet alkotásnak, intézménynek a neve is. Ezért a "személyi" megközelítés elnevezés nem egészen találó./ Apparátusa talán a legkidolgozottabb és a legbővebb, nemcsak a biográfiák, bibliográfiák, életrajzgyűjtemények, álnevű és névtelen művek bibliográfiái, szerzői betűrendet alkalmazó bibliográfiák, lexikonok stb. tartoznak ide, hanem a névmutató-

val, intézmények mutatójával ellátott segédeszközök, s kevés olyan segédkönyv van, amelynek ne volnának ilyen tartozékai. Éppen ezért a leggazdaságosabb, legkönnyebb módszert a személyi közölités jelenti számunkra. Egy, a szerves kémia területét tájékoztató intézeti könyvtáros számolt be arról, hogy irodalomkutatásait leggyakrabban úgy végzi el, hogy a témáról nagyjából tudja, kik foglalkoznak vele, s a referáló lapokban a szerzői index alapján keresi ki az irodalmat.

Művészi alkotások "nevei" /cim/ gyakran okoznak problémát. A szépirodalmi műveket könyvtáraink címük szerint is nyilvántartják. Nagy segítség ezen a téren a Bompiani lexikonhoz hasonló segédeszközök. A Bompiani pl. a művészi alkotások témáinak /irodalmi, képzőművészeti, zenei/ lexikona, egy-egy témának különböző feldolgozásait írja le.

Ha előző példánkban kinyomozott szerzőről, Greguss Ágostról akarjuk most már kideríteni, melyik művében található az említett meghatározás, igen egyszerűen járhatunk el. Bármely lexikonban megnézzük, a szerző mikor élt /1825-1882/, s most már a korszak irodalmi termését regisztráló bibliográfiában /Színnyei: Magyar írók, Petrikék stb./ megnézzük műveit, ha erre egyáltalán szükség van, hiszen legjelentősebb tanulmányait már a lexikonokban is megtaláljuk. Szerzői közölitést alkalmaztunk Schilpp szerkesztésében Einsteinról megjelent mű kinyomozásakor is.

A megközelítés módjairól

Felmerül a kérdés, hogy a fentebb vázolt elmélet nem hagy-e üres foltokat a referenzs kérdések megoldásában, elegendő átfogó-e? Azaz igaznak mondható-e az, hogy az információ elemek szerint ötféle kérdéstípus van, ehhez ötféle alapozású apparátus rendelhető hozzá, s a megoldásnak ötféle közölitési módja van? Erről úgy győződhetünk meg, ha elempéldát keresünk: pl. van-e olyan kérdés, melynek információ eleme nem tartozik az ötféle típushoz, s így tovább.

Kétségtelen, hogy az idézetek látszanak olyan kérdéseknek, amelyek "kilógnak" az elméletből. Ha idézettel állunk szemben, ekkor az esetet két részre lehet bontani. Az első, ha a kérdező ismeri az idézet szerzőjét. Ekkor nincs probléma, személyi közelítést alkalmazunk. A második, ha kizárólag az idézet szövege áll rendelkezésünkre, szerzőjét kérdezzük és azt, mely művében található. Ilyenkor az idézet szövegének pontos elemzése segít. Az idézet tartalma után olyan idézetgyűjteményben nézünk utána, amelynek tematikus csoportosítása van. Az idézet tartalma, a szöveg nyelvi elemzése támpontokat adhat a szöveg keletkezésének korára, szerzőjének eszmévilágára stb. Érdekes, szokatlan szó, szókapcsolat, nyelvtani szerkezet miatt az idézet belekerülhet szótárakba példaként. Végül is tárgyi, személyi, szemantikai közelítést alkalmazunk aszerint, hogy az idézet szövege milyen további támpontok kihámozását tette lehetővé.

Előfordulhat, hogy az elmélet szerint a kérdés megoldása problémátlan, a gyakorlatban mégsem tudjuk érvényesíteni a fenti elveket. Pl. a kérdés az, hogy kik kaptak irodalmi munkásságukért Kossuth-díjat. Ha "szabályosan" akarunk eljárni, akkor a Kossuth-díj információ elemből indulunk el, lexikonban megnézzük, mit mondanak erről. Az Új Magyar Lexikon, az Államigazgatási kézikönyv stb. nem tartalmazza Kossuth-díjasaink névsorát. Ez kisebb baj, de sajnós, arra sem adnak felvilágosítást, hol találjuk meg a díj jutalmazottjainak nevét. E ponton a tájékoztató könyvtáros személyes ismeretűre van szükség, tudni kell, hogy a Kossuth-díjasok évről-évre megtalálhatók a Magyar Közlönyben, illetve napilapjainkban stb. Ebből az egyszerű példából is látható, hogy a tájékoztatási segédleteknek meg kell adni a további lépésekhez az utbaigazítást. S az is nyilvánvaló, hogy az apparátus elégtelensége esetén az áthidalást a tájékoztató könyvtáros csak személyes tudása, tájékozottsága, műveltsége segítségével tudja elérni.

Esetenként a kérdés információ eleme nem elégséges a

megoldáshoz. Így van ez a már említett fiktív kérdések esetében. Persze a fiktív kérdéseket nehéz a reális kérdésektől elválasztani. Egyik könyvtárunktól pl. azt kérdezték, melyik az első realista regény. A kérdést nem utalhatjuk egyértelműen a fiktív kérdések közé. Valamilyen választ erre szükséges adni. "A kérdőfelvetés laikus jellege a válaszlevél első megfogalmazóját az irodalomtörténeti közhelyek irányába indította s Fielding Tom Jones-át nevezte ki ő is az első realista regénynek - írták e kérdéssel kapcsolatban /1/. - A választervezet megbeszélése után a tulságosan szimplifikálónak ítélt tájékoztatás új format öltött s az ellenkező végletbe csapott. A marxista-leninista esztétika alapjai c. műre való hivatkozással a realizmus fogalmát a megoldatlan problémák körébe utalta. A kérdés alaphangjával ellentétes, csupán esztetizáló válasz is elfogadhatatlannak bizonyult. Hogy az egyensúlyt helyreállítsuk, felhívtuk figyelmét A regény története c. válogatott bibliográfiára, amely a probléma mögé némi történelmi háttérrel tölt - igaz ugyan, hogy áttételesen. Így jött létre a kissé kentaur jellegű válaszlevél: egy esztétikai citátum és egy könyvészeti adat párosításából. A közölt tényanyag ugyan helytálló, de nem eléggő határozott állásfoglalásával a probléma végső megoldását az érdeklődőre bízta."

A fenti példákban világlik, hogy a kérdést nem tudjuk megoldani, ha

- a/ az információ elem nem elégséges,
- b/ az apparátus elégtelen a megoldáshoz,
- c/ a tájékoztató könyvtáros szaktudása, felkészültsége hiányos.

1 gyakorlatban a közelítési módszerek egyikének kizárólagos alkalmazásával ritkán érünk célra. A kérdés megoldásához több lépés szükséges, a közelítési elveknek logikus egymásutáni alkalmazásával. Ezt láttuk ballada példánk-

---

/1/ Békley Pál: Az Olvasószolgálati és Tájékoztató Osztály tájékoztatási tevékenységéről. Kézirat, 9-10.p./Bp.1963/

ban is, amelyet két lépésben oldottunk meg, és szemantikai, majd személyi közelítést alkalmaztunk: a szemantikai referenz kérdést transzformáltuk, újabb információ elem felkutatásával személynévi adatot tartalmazó referenz kérdéssé. A tájékoztatás közelítési módjainak egymásutáni alkalmazása e transzformációk sorozatát jelenti, s minden egyes átalakítás egy-egy új információ elem felderítését szolgálja, egyúttal egy-egy lépés a megoldáshoz.

A referenz kérdések úgy is szétválhatnak, hogy közvetlenül az információt, ismeretet kéri-e válaszul, vagy szakirodalmat kérnek. Könyvtártani művekben a tájékoztató munkát ennek alapján szokták két fő területre osztani: felvilágosító munkára és irodalomkutatásra. A megoldás módszereit illetően a kétféle kérdés között nincs elvi különbség, bizonyos specialitásai azonban vannak a direkt kérdések/információt kérő/ és az indirekt kérdések /szakirodalmat kérő/ megoldásának, válaszadásának./Az irodalomkutatással jegyzetünkben külön fejezetben foglalkozunk./

A megoldásban, a keresés fázisában nem teszünk különbséget a kétféle apparátus között sem.

Direkt kérdés megoldható direkt apparátusból /elvben egy lépésben/, megoldható indirekt apparátus segítségével /elvben két lépésben/. Direkt kérdés: Ki Kambozsza jelenlegi államfője? A választ egyetlen lépésben megadhatjuk direkt apparátus alapján /pl. Nemzetközi Almanach/. Direkt kérdés az is, hogy mennyi volt Magyarország vesztesége a második világháborúban. Ezt az adatot /adatokat/ úgy tudjuk meg, hogy először megkeressük azokat a tanulmányokat, amelyek e becsléseket elvégezték, s ezek alapján közöljük a kért információt. Két lépésben oldottuk meg a kérdést, a bibliográfiai /indirekt/ apparátus közbeiktatásával.

Indirekt kérdés /szakirodalmat kérnek/ megoldható direkt apparátusból, ha az tartalmaz bibliográfiai adatokat. Lexikonoknál, enciklopédiáknál ez kötelezően előírt módszertani követelmény is. Indirekt kérdések megoldásának

fő forrása azonban a bibliográfiai apparátus /a lehető leg-
tágabban értelmezve/. A teljesség követelményét támasztó in-
direkt kérdés csak az indirekt apparátus alapján oldható
meg maradék nélkül.

Végül szóljunk a válasz megadásáról.

A tájékoztató könyvtáros saját elképzeléseit, nézete-
it nem adhatja meg válaszként, hanem mindig a tudomány el-
fogadott álláspontját. A tájékoztató könyvtáros igyekezzen
személytelen maradni. Ha a válasz egyértelműen nem fogalmaz-
ható meg, akkor ezt érzékeltetni kell, vitás problémák ese-
tén a probléma válaszát kell nyújtania.

Ha a segédletek adatai eltérőek, a válaszban nem hi-
vatkozhatunk önkényesen egyikre, vagy másikra, ki kell nyo-
mozni a helyes adatot. Gyakorlott tájékoztató könyvtáros
valószínűsíteni tudja a helyes választ a segédletek kelet-
kezési idejének, színvonalának stb. ismeretében. Az adatok
pontatlanságát leggyakrabban azonos nevű szerzők, folyóira-
tok azonos címei stb. okozzák. A könyvtáros felületes el-
járását ezekben az esetekben semmivel sem lehet indokolni.

A könyvtárba befutó valamilyeni referensz kérdésre
feleletet kell adni, akkor is, ha a könyvtár a kérdés meg-
oldását elutasítja.

AZ IRODALOMKUTATÁS BIBLIOGRÁFIÁK SZERKESZTÉSE

Az irodalomkutatás szerkezetét Berkov /1/ alapján a következőképpen választhatjuk fel.

I. Egy műre vonatkozó keresés

Ezen belül a kérdés

- 1/ a szerző kilétére irányul,
- 2/ címadatokat igényel,
- 3/ az impresszum adataira kíváncsi,
- 4/ egyéb adatot kér /illusztrátor, érték, formátum stb./.

Szemmel láthatóan direkt kérdésekkel állunk szemben, a tulajdonképpeni irodalomkutatáshoz ezeket nem is sorolhatjuk. Mégis itt említettük meg, elsősorban azért, mert leginkább bibliográfiai apparátust használunk fel megoldásuknál.

A válasz megkeresése a megközelítés előzőleg ismertetett módzataival lehetséges. Modern bibliográfiák valamennyi fenti adatot tartalmazzák. A szerzőség kinyomozása okozhat problémát álnévű, névtelen művek esetén. A bibliográfiák külön típusa regisztrálja ezeket a műveket /nálunk Gulyás Pál Írói álnévlexikona, függelékében névtelen művek szerzőinek adataival/. Az impresszum adatok kinyomozása a dokumentum hamis impresszuma esetén nehéz. Ilyenkor célszerű /1/ I.m. 135-261.p.

rű megismerni a mű kiadásának körülményeit, a társadalmi. historiai háttér felderítése gyakran nyomra vezet. Művek értékének, bibliofil értékének megállapítására e bibliográfiák mellett kereskedelmi jegyzékek, antikvárkatalógusok állnak rendelkezésünkre.

II. A művek valamilyen szempontból összetartozó csoportjára vonatkozó irodalomkutatás

Ezen belül

- 1/ egy személy műveit kereshetjük, esetleg a róla szóló irodalommal együtt /személyi bibliográfia/,
- 2/ egy téma irodalmát kérjük. Ezen belül
  - a/ egy téma új szakirodalmát,
  - b/ egy új téma szakirodalmát,
  - c/ egy téma teljes szakirodalmát.

Ha irodalomkutatásról esik szó, a II. pontban foglaltakra gondolunk.

Az anyag összegyűjtésére a bibliográfiai apparátus áll rendelkezésünkre. Ettől függetlenül nem minden esetben sikerül egy téma anyagát fellelnünk a bibliográfiákban. Ilyenkor igyekezzünk egy cikket, könyvet felkutatni a témáról, a továbbiakban ennek hivatkozásai, lábjegyzetei, az idézett más szerzők stb. nyomán indulunk el. A gyűjtésnek tehát két lehetséges útja van:

- 1/ bibliográfiákból kiinduló,
- 2/ szakirodalomból kiinduló.

Az irodalomkutatás legtöbb kérdése együtt tárgyalható a bibliográfiák szerkesztésének problémáival, főleg a módszertani és technikai részleteket illetően. Egy irodalomkutatás elkészítése nem jelent mást, mint egy bibliográfia összeállítását valamilyen adott célra. A továbbiakban ezért a bibliográfiák szerkesztésével foglalkozunk. Hogy a zavarokat elkerüljük, néhány különbséget szeretnénk megjelölni az irodalomkutatás mint produktum és a bibliográfia mint produktum között.

Az irodalomkutatás témája rendszerint egészen speciális részletkérdés, a bibliográfiáé átfogóbb. Az irodalomkutatás készítettője az irodalomkutatást egyszeri, konkrét célra akarja felhasználni, a bibliográfia felhasználása sokoldalú és sokszori is. /Más kérdés, hogy egy elkészített irodalomkutatás, esetleg kisebb változtatásokkal több igénylő számára is kielégítő lehet./ Ennek a ténynek nemcsak terjedelmi kihatásai vannak /irodalomkutatás néha néhány tételből áll csupán/, hanem megmutatkozik a szerkesztés egész menetében is, kihat a szelőkcióra, a rendezés választott elvére, a mutatók készítésére is. Ezt végiggondolva a további különbségek logikusan adódnak.

Tordayné Péter Erzsébet a bibliográfiakészítésnek öt fázisát különböztette meg. /1/

1. A tervezés,
2. az anyaggyűjtés,
3. az anyag feldolgozása, tartalmi feltárása,
4. revízió, előrendezés és szerkesztés,
5. végül a kiegészítő részek, mutatók, használati utasítás stb. elkészítése.

1./ A bibliográfia megtervezésének első, fontos lépése, a téma helyes megválasztása. Nem mindenről érdemes bibliográfiát készíteni. És főleg: ne arról készítsünk bibliográfiát, amiről könnyen készíteni tudunk, hanem arról a témáról, amiről szükséges. Első szempontunk tehát a társadalmi hasznosság követelménye. Ez annyira fontos elv, hogy Szentmihályi János a bibliográfia definíciójába is belevette /2/.

A tervezéshez tartozik a kiválasztott téma körülhatárolása, határterületeinek meghatározása is. A bibliográ-

---

/1/ SZENTMIHÁLYI János - TORDAYNÉ PÉTER Erzsébet: Bibliográfiai alapismeretek. 76-98. p. Bp. KKE, 1960. Gondolatait egész fejezetünkben felhasználjuk.

/2/ Jo. 6.p.

fia céljától függ, hogyan adjuk meg a szelekció kritériumait és mértékét, a tartalmi feltárással szemben milyen követelményeket szabunk, hogyan határozzuk meg a feldolgozandó dokumentumtipusokat, a rendező elvet stb.

2-3./ Az anyaggyűjtés első fázisaként pontosan fel kell mérni, milyen források állnak rendelkezésünkre, a bibliográfiai források elégségesek-e, vagy az anyaggyűjtést a szakirodalomból kiindulva kell-e végeznünk. Ismernünk kell a rendelkezésre álló források megbízhatóságát, pl. azt is megállapítjuk, elsődleges bibliográfiai források milyen mértékben használhatók ki. Ha nincsenek bibliográfiai forrásaink, vagy azok korlátozva használhatók, közvetlenül, elsődlegesen fogunk a gyűjtéshez. Ekkor pontosan felderítjük, milyen gyűjtemények anyagát szükséges tüzetesen megvizsgálni ehhez, hogy témánk anyagát bibliográfiai szinten összegyűjthessük. /Egyébként készülő bibliográfiánk minden egyes tételét külön kartonra írjuk fel, egységes címleírással, ellátjuk a szükséges jelzetekkel, amely jelzeteket a bibliográfiában közölni akarunk, vagy amelyekre a szerkesztés során szükségünk lehet /szakjelzetek, lelőhely, stb./.

Ha az anyag összegyűlt, ellenőrzésére kerül sor. Ha a gyűjtés bibliográfiákból indult, akkor lehetőleg a szakirodalomból induló, esetleg szűrőpróba-szerű kontroll-gyűjtés legyen az ellenőrzés. Ha a szakirodalomból indult a gyűjtés, az ellenőrzés - ha van - meglévő bibliográfiákra épülhet.

Vigyázzunk arra, hogy az összegyűjtött anyag megfeleljen a bibliográfia megtervezett gyűjtőkörének. A már meghatározott szelekció elvét ne érvényesítsük szigorúan a gyűjtés során, a vitás eseteket vegyük fel, a szelekcióra ugyanis még alkalmunk lesz a továbbiakban.

Az anyaggyűjtéssel egyidőben kerül sor a magyarázó jegyzetek, annotációk, tartalmi ismertetések stb. elkészítésére, a bibliográfia tervének megfelelő színvonalon és mélységben. Regisztratív összeállításoknál ez természetesen el-

marad.

Az összegyűjtött anyaggal /a bibliográfia tartalmával/ szemben fontos követelményünk szelektív összeállítások esetén a tartalmi homogenitás. Ezt az anyag színvonalára értjük. Ha a bibliográfia reális társadalmi igények kielégítését szolgálja, nivóban, metodikában ehhez kell igazodnia. Egy mástól eltérő színvonalon mozgó szakirodalom regisztrálása a felhasználás szempontjait zavarossá teszi, az anyag áttekinthetetlenné válik, s még a gyakorlott szakember is elbizonytalanodik egy heterogén nivóju bibliográfia használata során.

4./ A cédulákon összegyűjtött anyagot "meg kell szerkeszteni". E munka első fázisa abból áll, hogy a cédulaanyagot szoros betűrendbe rendezzük, függetlenül attól, hogy milyen lesz a végleges rendező elv. Erre a betűrendre technikai okokból van szükség. Ha pl. a gyűjtés során egy művet többször írtunk le, a cédulák egymás mellé kerülve lehetővé teszik a felesleges megduplázódás kiküszöbölését. Összertartozó művek egymás mellé kerülnek /pl. többkötetes művek, amelyeket részenként írtunk le, folytatásokban megjelent folyóiratcikkek, folyóiratcikk és különlenyomata stb./, egy-egy mű több kiadásából így választhatjuk ki a legmegfelelőbbet. Ezt a szoros betűrendet egyébként előrendezésnek hívjuk.

Ezután a cédulaanyagot a választott rendező elv szerint szétosztjuk. Ha ez a rendező elv pl. szakrend, annak végleges kialakítását is most végezzük el. A tervezés stádiumában még nem tudhatjuk, témánknak mennyi lesz pontosan az anyaga, egyes fejezetekhez mennyi anyag kerül, ehhez milyen bontást kell alkalmaznunk stb. A tervezésnél csak a rendező elvet választhatjuk meg, annak konkrét formáját most kell kidolgoznunk. Így lehet leginkább biztosítani, hogy a rendező elv az anyaghoz simuló legyen. Ezt a szabályt akkor is tartjuk be, ha rendező elvünk konkrét formája objektív okok miatt szinte eleve adva van, pl. történeti bib-

liográfiák esetén a történettudomány periodizációja kötelező a bibliográfiára is. Az egyes osztályokon belül még ebben az esetben is adódnak olyan problémák, amelyeket legjobban akkor lehet megoldani, ha a cédulaanyag a kezünkben van.

Szelektív bibliográfiák esetén a végleges válogatást is ebben a fázisban végezzük el. Bizonyos nagyvonalúbb szelekcióra már sor kerülhet ezt megelőzően is, vitás esetekben azonban akkor tudunk dönteni, ha a bibliográfia már kezdi elnyerni végleges alakját. Egy-egy dokumentum elhagyása, vagy regisztrálása függ attól is, hogy milyen környezetbe kerül. /Van-e hozzá hasonló más, esetleg jobb dokumentum, vagy nincs, adhat-e valami újat stb./

A szelekció legfontosabb elvi követelménye, hogy el kell kerülnünk az ún. esetlegességi zónákat. Ennek megértéséhez a következőket kell elképzelnünk. A regisztrálandó dokumentumokat színvonal és a felhasználás fontossága szerint különböző osztályokba, zónákba sorolhatjuk. /Nem tényleges besorolást jelent ez, elvben kell elvégezniük./ Mondjuk azt, hogy az x_1 zónába a nélkülözhetetlen kézikönyvek, összefoglaló művek stb. kerülnek. Az x_2 zónába az alapvető monografikus anyag, a tudomány elsődleges szakirodalma és így tovább, az x_n zónába a népszerűsítő művek, alsófokú tankönyvek stb. kerülnek. Nyilvánvaló, hogy a dokumentumok száma az első zónától indulva egyre rohamosabban növekszik. A szelekciónak itt támasztott követelménye azt mondja ki, hogy a válogatás során vagy egész zónát hagyunk el /most már a belső zóna felé haladva/, vagy pedig, ha valamely zóna anyagát fontosnak tartjuk, azt relatív teljességgel regisztráljuk. Az egyes zónákban ugyanis nagyjából egyenértékű művek vannak. Képzeljük el, hogy valamelyik zónából kiválasztunk bizonyos mennyiségű anyagot. Ez az anyagkiválasztás feltétlen esetleges lesz, azt is mondhatjuk, hogy X mű regisztrálása valamelyik zónából és Y elhagyása indokolatlan, ugyanolyan indokolt lenne Y regisztrálása és X elhagyása, illetve éppen olyan indokolatlan. Ennek az elvnek

alapján mondtuk a bibliográfiák elmélete során a teljes - szelektív típuspárra /1/, hogy azok a bibliográfiák tartalmának egy minőségi elvet érvényesítő /vagy nem érvényesítő a teljes bibliográfiák esetén/ kialakítása útján jönnek létre. /2/

Ajánló bibliográfiák kivételével valamennyi bibliográfia, a szelektívek is feltételezik, hogy a téma adott tárgyidőszaknak egész anyagát a szerkesztőség viszonylagos teljességgel ismerje.

5./ A bibliográfiakészítés utolsó fázisa a mutatók, a használati utasítás, bevezető, tartalomjegyzék stb. elkészítése.

Mutató nélkül nincs jó bibliográfia, csak torz összeállítás. A mutatók alapkövetelménye, hogy a bibliográfia rendező elvétől eltérő metszetben tegye lehetővé az anyag áttekintését. Ritkábban előfordul, hogy egy mutató azonos átvilágítást ad az első rendező elvvel, de ez esetben egészen más nagyságrendben. Átfogó osztályokkal operáló szakrend pl. nem teszi fölöslegessé az erős nagyságrendi bontásban adott tárgymutatót.

Technikailag a mutatókészítéshez lehetőleg az eredeti cédulaanyagot használjuk fel. Ezt úgy tudjuk elérni, hogy az elrendezett cédulaanyagot legépeljük, vagy más uton lemásoljuk, a cédulák így felszabadulnak, s más szempont szerint, pl. mutatózás céljára újra rendezhetők. Speciális mutatózáshoz ez a módszer nem mindig, vagy csak kellő előkészítés után alkalmas /pl. közetmutató, képletmutató stb. esetén/.

Bibliográfiák cédulaanyagát jobban ügyeljük el, az összeállítás megjelenése után sem.

A bibliográfiák sokszorosításának kéréseivel, az ebből adódó technikai problémákkal nem foglalkozunk.

/1/ Vigyázzunk, azonos felosztási alapról kapott egymást kizáró típusokról van szó!

/2/ Északirodalmi forrásismeret. I. Bevezetés. 41.p. 3p. KMK, 1963.

Kurrens bibliográfiák szerkesztése számos munkaszervezési problémát vet fel. Ahhoz, hogy kurrens összeállítások folyamatos megjelenését, az átfutási idő rövidegét stb. megoldhassuk, szükséges a munka üzemszerű megszervezését biztosítani.

A munka egyes fázisai - leegyszerűsített sémában - a következők.

1/ Biztosítani kell a tájékoztatásra vállalt terület dokumentumtermésének áttekintését, továbbá azt, hogy e dokumentumok a szerkesztőséghez kerüljenek. Az újonnan megjelenő folyóiratokat azonnal meg kell rendelni.

2./ Ki kell jelölni azokat a műveket, cikkeket, amelyek a bibliográfia gyűjtőkörébe esnek. Az anyagot szétosztjuk a feldolgozó, referáló munkatársak között.

3/ A kijelölt anyagról elkészítjük a címlírást, ellátjuk a szükséges jelzetekkel, elvégezzük az esetleges címfordításokat. Ha szükséges, annotációkat, referátumokat készítünk.

4/ A feldolgozott cédulaanyagot rendezzük.

5/ A szükséges mutatókat, indexeket és a bibliográfia egyéb tartozékait elkészítjük. A kéziratot előkészítjük a sokszorosításra.

6/ Utolsó munkafázis a sokszorosítás.

7/ Folyamatosan biztosítani kell a kumulálást, ha kumulatív köteteket nem szerkesztünk, akkor az összesített mutatókat, regisztereket készítjük el. Enélkül ugyanis kurrens kiadvány nem sokat ér, bizonyos idő elteltével az anyag áttekinthetetlenné válik.

A hangsúly e munka fázisok folyamatosságán van. Nagy gondot jelent, hogy minimálisra csökkentsük a munka átfutási idejét, ezért el kell kerülnünk, hogy az egyes munkafázisoknál az anyag torlódjék, emiatt bizonyos állási idő késleltesse a bibliográfia megjelenését. A kurrens bibliográfia vonzó ereje gyorsaságában van.

Mindezt nem könnyű elérni. Gondoljunk arra, hogy pl. a tartalmi feltárást végző munkatársak, gyakran külső

munkatársak tevékenységének összehangolása, a gyors munka biztosítása nehéz feladat, gondos szervezést kíván.

E szerkesztőségek fő ellensége a megszokás. Annak a területnek az anyaga, amelyet egy kurrens bibliográfia feltárni kíván, állandó változásban van. Változnak a publikálás körülményei, az egyes témák szerepe, sulya módosul, a szakterület változó, leginkább növekvő anyagot produkál, új összefüggések merülnek fel, új dokumentumtipusok jelennek meg stb. stb. Mindezzel a szerkesztőségnek legalább párhuzamosan kell haladnia. Legalább párhuzamosan, de mai tudásunk alapján bizonyos előzetes tervezés is elképzelhető. A tudományos munka tervezésével és szervezésével ma külön tudomány foglalkozik, feladatai között szerepel a kutatás várható területeinek és eredményeinek felmérése is. /Szép példája ezzel a kérdéssel foglalkozó műveknek Pierre Augernek az UNESCO megbízásából készített munkája: *Tendances actuelles de la recherche scientifique*. Paris, Unesco, 1961./ Ennek az új tudománynak eredményeit minden bibliográfiai szerkesztőségnek, de különösen a kurrens szolgáltatások gondozóinak ismernie kell.

FELADATOK

Feladatainkat mintának közöljük. Ehhez hasonló példákat a szaktanár a rendelkezésére álló segédletek alapján állít össze.

- 1/ Hány kiadása van Déryné naplójának?
- 2/ Gyakran használjuk az "írástudók árulása", "írástudók felelőssége" kifejezést. Ki használja e szavakat először azzal a jelentéssel, amelyet ma tulajdonítunk ennek?
- 3/ Aristoteles műveire való hivatkozásnak külön szabályai vannak. Melyik az az Aristoteles kiadás, amelynek alapján ez a hivatkozás lehetséges?
- 4/ Egységes magyar helyesírás szinte a legutóbbi évtizedekig nem volt. Beszéltek akadémiai, iskolai, nyomdai helyesírásról. Hogyan lehetséges, hogy három magyar helyesírás volt?
- 5/ Tyerleckij szovjet fizikus az 1940-es évek elején írt egy munkát a statisztikus törvényszerűségről. Keressük meg a mű adatait!
- 6/ A differenciálszámítást nagyjából egyidőben Newton és Leibniz egymástól függetlenül fedezte fel. A differenciálszámítás elnevezés melyik tudós műveiből ment át a köztudatba?
- 7/ Ki írta magyarul az első szonettet?
- 8/ Hemingway-ről milyen magyar recenziók, kritikák

jelentek meg?

- 9/ Állítsuk össze azoknak az ismeretterjesztő műveknek bibliográfiáját, amelyek pótolják az általános iskola természettudományi tantárgyainak anyagát!
- 10/ Állítsunk össze ajánló bibliográfiát a baromfitenyésztésről.

TARTALOM

BEVEZETÉS	3
AZ ALAPELV	6
A REFERENZS KÉRDÉS	8
Fogalma	8
A kérdés információ elemei	12
A kérdés megértése	13
A TÁJÉKOZTATÓ APPARÁTUS	16
Általában	16
Szaktudományi apparátus és az alapozások	16
A bontási nagyságrend	20
A rendezések kapcsolatai	21
Az apparátus aktivitása	22
Megjegyzés az alapozásokhoz	24
A LEKÉPEZÉSI VISZONY	26
Mibenléte és értelme a tájékoztatásban	26
Logikai eljárások az apparátus szűkítésére.	27
A megközelítés módjai	30
A megközelítés módjairól	35
AZ IRODALOMKUTATÁS. BIBLIOGRÁFIÁK SZERKESZTÉSE	40
FELADATOK	49

